

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 9

КОСІНЕНКО О.В.,
асистент,
 СТРАДЕЦЬКИЙ Р.В.,
вчитель історії
 (Шельпахівська ЗОШ)

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ НА ЧЕРКАЩИНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ, МАСШТАБИ ТА БОРОТЬБА З ПАРТИЗАНАМИ ТА ПІДПІЛЬНИКАМИ

Про Велику Вітчизняну війну, і зокрема, про героїчну боротьбу партизан і підпільників, написано тисячі книг, знято величезну кількість кінофільмів, опубліковано значну кількість збірників документів. Проте, є одна тема, про яку не люблять надувати ветерани і військові історики. Це ганебна і страшна сторінка війни, але без неї правда про війну була б не повною. Кілька мільйонів радянських громадян перейшло на бік ворога.

За підрахунками істориків, в країнах Європи на боці Німеччини співпрацювало і воювало близько 10 мільйонів чоловік. Карали їх жорстоко. Для зрадників у післявоєнній Європі була запроваджена смертна кара. Але найчастіше місцеві жителі, учасники Руху Опору, розправлялись із ними без суду і слідства. Так, в Люксембурзі колаборантами розмінювали мінні поля. В Італії їх топили в морі, у Франції жінок, що співмешкали з окупантами, брили наголо. Але більшість європейських колаборантів допомагала окупантам на економічному фронті і зброї до рук не брала, основна ж маса радянських зрадників допомагала німцям зі зброєю в руках.

У міжвоєнний час і в роки війни більша частина населення України переживала у своєму розвитку нестабільний період. Про це яскраво свідчать репресії і політичні процеси над «ворогами народу», постійна боротьба з «крайнощами»: проявами «буржуазного націоналізму проти творчої української інтелігенції, «хвильовизму», «волобуєвщини», «скрипниківщини», «шумськізму». Населення пережило численні «чистки», голодомори 1921-1922 рр., 1932-1933 рр. колективізацію, розкуркулення, переселення, радянізацію західноукраїнських земель. До причин виникнення колабораціонізму та його поширення в українському су-

спільстві в конкретних умовах воєнного лихоліття, формування його потенційно широкої соціальної бази потрібно віднести не тільки реалії тривалого комуністичного правління, негативний досвід радянської дійсності і зростання незадоволення репресивною політикою радянської влади в передвоєнний період, але й сприятливу для німців на початку війни військово-стратегічну обстановку, активну, широку і масовану нацистську пропаганду, національно-державницькі прагнення певної частини українського суспільства та її сподівання збудувати з німецькою допомогою власну державу; поширену серед людей переконаність у справедливості, пунктуальності та раціональності німецької нації [11].

Як наслідок, частина населення змінила ціннісні орієнтації і була готова до співпраці із ворогом. Проте, переважаюча більша частина населення, і особливо, так чи інакше ображених радянською владою, на співпрацю з окупантами не пішли. Хоча в надзвичайно жорстоких умовах окупаційного режиму економічна співпраця для багатьох людей залишилась єдиним засобом існування. Не працювати на окупованій ворогом території було фактично неможливо. Невихід на роботу карався великими штрафами від 100 до 500 крб., але й обов'язково застосовувалося побиття палицею або батою. Тому за таких умов не опуститись до військової співпраці із окупантами дійсно було справою совісті, честі і людської гідності. Для членів української допоміжної поліції встановлювалась платня у 540 крб. – для одружених та 240 крб. – для одиноких. Крім того – безкоштовне харчування, одяг, взуття, білизна, постіль. Також населення заохочувалося до співпраці різними преміями та винагородами. Про масштаби колабораціонізму свідчать і наведені в сучасній історіографії дані американського дослідника І. Каменецького про перебування на службі в збройних силах Німеччини наприкінці 1944 р. 220 тисяч українців. А про чисельність «української допоміжної поліції» в рейхскомісаріаті «Україна», за словами М. Ковалю, можна судити з того, що за штатним розкладом вона мала налічувати 1 % населення, тобто 250 тисяч чоловік, і не заміщених посад, як правило, не було. З огляду на це М. Коваль підсумовує, що злочини окупантів в Україні не були б такими масштабними без сприяння частини місцевого населення [9, с.127-128]. Всього ж активно співпрацювало з окупантами близько 1 мільйона українців.

Про кількість колаборантів, що співпрацювала з окупантами на території Черкащини, інформації не мають ні архівні, ні історичні джерела. На основі власного дослідження виведемо ці дані теоретично.

В Христинівському районі 28 населених пунктів. В 15 населених пунктах, охоплених дослідженням (було опитано понад 50 респондентів), ми нарахували 110 колаборантів: з них 47 старост та представників їх апарату та 63 поліцаї. Таким чином, логічно припустити, що у Христинівському районі (врахувавши, що ще кілька десятків активних колаборантів працювала на залізничній станції Христинівка) їх могло бути не менше 220-250 осіб. Враховуючи те, що Христинівський район один із найменших на території Черкаської області, і те, що в області 20 районів, то можна припустити, що кількість активних колаборантів могла становити близько 4500 - 5000. А якщо врахувати, що в містах Умані, Черкасах, Звенигородці, Смілі, Монастирищі, Шполі та інших населених пунктах Черкащини були створені єврейське гетто, до охорони яких залучались поліцаї, а також концтабір «Уманська яма», де також були колаборанти із похідних бригад ОУН (допомагали виявляти небажаних осіб: носіїв радянської ідеології, євреїв). В м.Сміла протягом кількох років діяла розвідшкола абверу «Гіва» (німецької контррозвідки), в якій нараховувалось 3 групи курсантів, сформованих із представників різних національностей чисельністю в 600 курсантів. А також місто Черкаси, де кількість колаборантів в різних службах була вищою, ніж у інших районних центрах. Крім того, потрібно врахувати, що Умань, Монастирище, Звенигородка були центрами гебітів, тож кількість колаборантів там була вищою за інші міста. Також потрібно врахувати той факт, що в тих районах, де активно діяли партизани, кількість поліцаїв також була значно вищою – 20-35 чоловік на поліцейську дільницю. Тому можна припустити, що кількість колаборантів на території Черкащини в роки тимчасової окупації могла становити в межах 6000-7000 чоловік.

По всій території рейхскомісаріату «Україна» і зоні військової окупації під пильним контролем гестапо та німецької адміністрації створювалися українські обласні, міські, районні та сільські органи місцевого управління. В м.Умань було організо-

вано обласний комісаріат (гебітскомісаріат), якому підпорядковувалися інші райони: Христинівський, Тальнівський, Маньківський, Бабанський, Ладижинський. Вся цивільна влада в області (гебіті) належала гебітскомісару Петерсену [13, с.306]. Крім власне німецької окупаційної адміністрації, в центрах гебітскомісаріатів діяла також допоміжна українська адміністрація – районна управа та поліція. Селами управляли старости та місцеві поліцаї. Окупаційний допоміжний апарат, набраний із колаборантів, виявився досить ефективним і відіграв значну роль, як в економічному пограбуванні природних багатств та населення, так і у військовій співпраці з окупантами: видача радянського активу, участь у розстрілах мирного населення, каральних акціях проти партизан і т. д.

До допоміжної адміністрації та поліції окупанти залучали людей, які свого часу потерпіли від радянської влади і прагнули поквитатися з нею, або не сприймали її за своїми політичними переконаннями. На службу до окупантів йшли також з кар'єрних міркувань та з метою наживи. Немало було, особливо в поліції, карних елементів й просто зрадників [10, с.173].

Так, за спогадами жительки с. Талалаївка (Христинівський район), під час окупації в їх село "прийшов чоловік з Теплика купити корову. Корову купити не вдалося – повертався додому з грішми. За селом його наздогнав староста К.Р.Т. з поліцаями Р.Л.Д. та А.Р.Б., почали вимагати віддати гроші. Він не віддав, то його на смерть забили і в кущах закопали. А дві жінки з села це все бачили, тільки нікому не сказали, бо сильно боялися. Вже як прийшла дружина померлого в село питати за чоловіка, то ті жінки їй тихенько показали, де він похований, а вона тихенько забрала покійника додому" [12, с.93].

В цьому ж селі поліцаї заарештували комуніста (згодом його розстріляли в Христинівці), а його дружину з дітьми хотіли втопити в криниці, але якимось минулося. В селі Пеніжково поліцаї приймали участь в арештах комуністів і активістів, їх вивезли до «Уманської ями» і розстріляли. [12, с.93]

Прикладом, як окупанти налагодили пограбування краю, може слугувати с.Велика Севастянівка. Під керівництвом німецького сільгоспінспектора Кавеля село було поділене на 6 громад (на базі колгоспів, що існували тут до війни). Громади здій-

сповали обробіток землі, яка вчасно оралась і засівалась, утримували худобу. Крім того, кожному жителю було доведено, скільки він повинен здати м'яса, молока, яєць. Так, молока з однієї корови потрібно було здати на німецький заготівельний пункт 600 літрів. Якщо цю кількість не здавали - забирали корову на м'ясо. За корову давали компенсацію 65 марок, але значна кількість людей її не отримала. Люди старалися все вчасно здати, бо окупанти двічі свої накази не повторювали. Вся худоба і живність в селянських господарствах була порахована і вирошувалась ними для потреб німецької армії. За забій худоби без дозволу старости та їх помічники нещадно били (самі ж від сплати податків, як правило, були звільнені). Поліцаї приймали участь у реквізиція худоби, особистого майна, а в 1943 р. німці і поліцаї на території села заготовляли теплий одяг. "Посприяли" поліцаї і вивезенню молоді до Німеччини. Спочатку набір здійснювали за списками сільської управи і відправили 150 чоловік. Але в подальшому, коли молодь активно починає противитись вивезенню, поліцаї влаштовують облави. Загальна кількість вивезених до Німеччини 386 осіб і значна їх частина на совісті німецьких "помічників". Серед поліцаїв траплялися такі "ідейні", що відправляли на роботу в Німеччину навіть власних дітей [12, с.8]. Подібна ситуація була і в інших селах району. Проте не всі були катами свого народу, були і такі, що попереджали односельців про облави, звільняли заарештованих. Так, поліцай Ткач Влас Леонтіївич, що був в охороні Сичівського табору для військовополонених влітку 1943 року розпустив 30 полонених і втік сам. Після визволення району цей епізод був підтверджений і його не судили [5, арк.178]. Добре ставлення до односельчан в період окупації після визволення села врятувало старосту с. Христинівка - М.В.Ю. Був заарештований органами НКВС, проте на сходці села люди виступили на його захист, його було виправдано і ніяких покарань він не поніс. Подібний випадок трапився і в с.Веселівка, де старосту вибрало село. По приходу Червоної Армії його заарештували, але за нього заступилося село. Його відправили на роботи в шахти Донбасу [12, с.94].

Драматичним виявилось життя і шельпахівського голови сільської громади -П.О.Д. (до війни його сім'я була розкуркулена). На цю посаду його обрало село. З лютого 1942 р. з ним

встановлюють зв'язок партизани. Він через довірених людей допомагає їм хлібом, іншими продуктами харчування, явочними квартирами. Рятує вже заарештованих орадівськими і христинівськими поліцаями партизан, переховує і відправляє до партизанського загону чоловіка і жінку єврейської національності, що втекли із Талалаївського концтабору, допомагає сім'ям партизан та комуністів. Після визволення села усі колаборанти, крім нього, були засуджені до різних термінів ув'язнення, а його врятувала довідка, видана командиром і комісаром партизанського загону ім. Леніна Другої партизанської бригади ім. Сталіна. Крім того, колишні партизани посвідчили, що при його безпосередній допомозі вони роззбрóили заячківських поліцаїв, забравши в них 8 гвинтівок, 1 наган, 10 шт. гранат, 1500 шт. патронів. Після визволення села райвійськомат йому навіть видав тимчасове посвідчення партизана. Проте за 41 післявоєнний рік він так і не домігся, щоб йому надали статус партизана [12, с.93-94]. (Такі випадки були скоріше винятками, ніж правилом, як з боку радянських органів, так і з боку мешканців, так і з боку колаборантів, більшість яких вірою і правдою служили фашистам).

Ще один гебіт був створений окупантами в м.Звенигородка. Тут діяла служба СД, яка проводила розстріли комуністів і радянських активістів. Крім того, при концтаборі «шталаг» № 345 (м. Сміла) знаходився оперативний відділ, що займався агентурною і слідчою роботою серед військовополонених. З них і були створені навчальні команди. Так, навчальна команда «Гіва - 1» була набрана із добровольців російської та української національностей. Була евакуйована разом з концтабором на Захід в кінці 1943 р. "Гіва-2" проводила навчання добровольців татарської, вірменської, інгушської та грузинської національностей. У вересні 1943 р. виїхала в невідомому напрямку. "Гіва - 3" складалася з добровольців казахської національності. Восени 1943 р. переведена до м.Кіровоград. Подальша доля невідома. Кількісний склад кожної навчальної команди "Гіва" доходив до 200 чоловік [1, арк.124-126]. Дані команди відігравали значну роль у допомозі адміністраціям концтаборів по виявленню "небажаних" осіб, у виявленні партизанських загонів і підпільних груп.

Наведемо кілька прикладів такої діяльності.

У вересні 1941 року в с.Чорна Кам'янка Маньківського району увійшов невеликий партизанський загін, одягнений в форму бійців Червоної Армії. Один із місцевих жителів, не послухавши засторог односельців, звів їх з місцевими партизанами, які були одразу ж обеззброєні і розстріляні. Ті партизани, що вціліли, згодом впіймали та відвели зрадника в ліс, зігнули два дерева, прив'язали його за ноги і пустили дерева. (Розповів учитель французької мови Обараз Сергій Макарович – уродженець с. Чорна Кам'янка).

Взимку 1941 року на вулицях Суботова з'явилися вершники на конях, на шапках червоні стрічки, і ніщо не викликало сумніву, що це партизани. Та серед них Кривенко Марія Мусіївна впізнала поліцай. Про це вона встигла попередити знайомого партизана. Але відразу була схоплена колаборантами. Мовчала під страшними тортурами. Вранці наступного дня була розстріляна [13, с.183].

Восени 1943 року суботівське підпілля зазнало суттєвих втрат від колаборантів. Після нелюдських тортур в чигиринському гестапо був страчений вчитель-підпільник Коваленко Іван Митрофанович. Невдовзі був розстріляний на місці Тютюнник М.М., в кишені якого поліцаї виявили папірець із зведенням Радінформбюро. Того ж вечора потрапили в засідку і були вбиті поліцаями Каплюхій І.І. та Коваленко І.П. 19 жовтня 1943 року розділила долю своїх односельців на хуторі Вдовиному зв'язкова-розвідниця Вдовиченко О.В. Наступного дня на хуторі Вдовиному була спалена живою Шевченко Ф.П., завдяки якій організація мала зв'язок з підпіллям Крижанівського Г.І. [13, с.184]. Німецьке командування після спалення Вдовиного Хутора по навколишніх селах розклеїло попередження до населення про смертну кару за допомогу партизанам.

За свідченням В.В.Кадищева, що перебував у концтаборі м.Тальне, за викритого і задушеного провокатора окупанти розстріляли 15 полонених [5, с.2].

В 1941 році партизанський загін Кравченка та полк народного ополчення на чолі з Марком Настевичем були видані ворогам бургомістром Новогеоргіївська і знищені. Провокатори і зрадники видали ворогу також партизанську базу, склади зброї і продовольства, явки підпільників. Тому говорити про бойову

діяльність цих загонів не доцільно, оскільки її, як такої, не було. Це також наклало свій відбиток на подальше розгортання партизанського руху на Чигиринщині, зокрема, на 1941-1942 рр. він був розрізнений, стихійний і мало організований. Реального розмаху він набуває наприкінці 1942 року [14,269].

Наприкінці вересня 1941 року Дмитрівський, Коробківський та Чапаєвський загони, навіть не почавши ніяких бойових дій, припинили своє існування, а їх бійці розійшлися по домівках. Це було фатальною помилкою: за допомогою зрадників окупанти встановили списковий склад загонів і майже всіх партизанів було схоплено і згодом розстріляно [13, с.210].

Восени 1941 року жителів с.Бувівка Жашківського району П.П.Давиденка, К.М.Музику, які розповсюджували листівки, схопили поліцаї. Патріоти були замордовані в гестапівських катівнях [7, с.193].

Восени 1941 року зрадник видав підпільну групу в кількості 8 чоловік, що діяла в с.Макіївка Смілянського району. Після жорстоких катувань їх розстріляли. [7, с.503] На певний час боротьба на Смілянщині завмерла, бо за лісами пильно почали слідкувати жандарми, гестапо та поліцаї [7, с.188].

На початку 1942 року до підпільної організації с.Цибулів (Монастирищенський р-н), яка нараховувала 250 учасників, потрапили зрадники, які видали керівника групи Б.М.Марковича окупантам. Хоч лікаря страшно катували, він загинув, не сказавши ні слова про своїх друзів [7, с.474].

Весною 1942 року підпільна група с.Жовнине (Чорнобаївський р-н) була виказана зрадником. М.П.Бережний, В.А.Слюсар, З.М.Вергал, В.Д.Поливар та інші були заарештовані і розстріляні окупантами [7, с.712].

Весною 1942 року підпільна група Осовського (Шполянський район) вирішила піти в партизанський загін, що діяв в Капітанівському лісі, але перед цим вона планувала знищити сільську німецьку адміністрацію та поліцаїв. Їх хтось попередив. 22 травня 1942 року окупанти розстріляли 9 учасників підпільної групи [7, с.744].

В с.Халаїдово, Монастирищанського району німецька контррозвідка викрила підпільну комсомольську організацію (керівник Шевчук Петро Афанасійович і 8 учасників), яка успі-

шно діяла з квітня 1941 року - до кінця 1942 року: записувала радіозведення і друкувала листівки на російській і німецькій мові і розклеювала їх в м.Умань. Група була викрита німецькою контррозвідкою: агент абверу увійшов в довіру до перекладачки з німецької мови. В результаті спочатку були заарештовані керівники, а після допитів (запихали голки під нігті, зривали нігті, ламали пальці, перебивали горло і т.д.) всього було арештовано 47 чоловік (із них 9 учасників підпільної комсомольської організації с.Халаїдово, а решта - 38 колишні військовополонені поранені бійці з 43 госпіталю). 28 березня 1943 року всі були розстріляні за 500 метрів від Уманської тюрми [6, арк.1].

Наприкінці квітня 1942 року в Гереженівському лісі поліція під наглядом німців розстріляли кілька тисяч чоловік. Ями копали військовополонені, яких потім теж убивали. Іван Новіцький, якому в 1942 році було 11 років, згадує, що коли в Гереженівському лісі стихли кулеметні черги, він із хлопцями пробрався до тих страшних бездонних ям. «Земля, перемішана з кров'ю убитих, ходила ходором, дихала, - дехто з щойно розстріляних ще залишався живим» [13, с.310].

У травні 1942 року окупанти натрапили на слід підпільників у м. Драбові, їх заарештували і по звирячому замучили: частину живими вкинули в колодязь біля с.Свічківки, частину - під лід ставка у с. Михайлівці. За допомогою запроданців-поліцаїв були розстріляні Х.Драло, П.Троян, Д.Молюка, Ф.Стойда [7, с.170].

У грудні 1942 року в Жашкові було розстріляно близько 130 чоловік мирного населення. Допомогали окупантам місцеві колаборанти [7, с.165].

За доносом провокатора наприкінці 1942 року в с.Ротмистрівка (Смілянський район) було заарештовано і розстріляно учасників підпілля С.М.Безноса, М.І.Панасенка та інших [7, с.511].

2 травня 1943 року група Порохівського із восьми партизанів була оточена німцями і поліцаями в с. Конела - Попівка. Начальник поліції с. Соколівка Маньківського району викликав із Монастирища і Цибулева підкріплення. Відмовившись здатися, група на протязі кількох годин вела бій майже із сотнею німців і поліцаїв. Весь склад групи героїчно загинув у бою, причому

Порохівський особисто застрелив дружину і сина, коли будинок, в якому оборонялись партизани, був підпалений окупантами [3, арк. 50].

Через підсланих провокаторів у липні 1943 року гестапо натрапило на слід підпільників Катеринополя – були схоплені Н.Л.Клименко, М.Л.Клименко, У.І.Гавриш. Після жорстоких катувань вони були розстріляні [7, с.365].

У жовтні 1942 року на перегоні Христинівка – Шукайвода групою в складі Кравчука І.К., Тодорчука М., Городнюка, Панченка А., Панченка В., Тодорчука С. був пущений під укіс німецький ешелон, що йшов на фронт: був розбитий паровоз, 15 вагонів, навантажених снарядами, серед окупантів були жертви. Жандармерія провела арешти. Було заарештовано 85 чоловік, 22 арештованих привели на місце аварії і розстріляли, решту відправили до в'язниці, із них повернулося додому лише 5 чоловік [5, арк.1ж].

22 липня 1943 року в м. Христинівку разом з агентами гестапо із Гайсина приїхав Леонід Планета (член штабу партизанського загону). За один вечір і ніч була заарештована вся група Тодорчука М. і частина групи Плахотнюка (35 учасників). Арешту вдалось уникнути тільки Кравчуку, Плахотнюку, Сокуру, Соловійову. При втечі був вбитий Кerez Яков. Були викриті місця, де ховалися партизани, склад боеприпасів і зброї, радіоприймач. Планета видав всі бази загону ім. Леніна, без чого загін не міг діяти і вимушений був змінити місце своїх дій [5, арк.1г].

Подібний випадок трапився і в с. Шельпахівка, де партизани в січні 1943 року вбили німця, що був приставлений до млина. Під керівництвом німців поліцаї із сіл Орадівка та Христинівка провели арешти заручників, близько 30 чоловік, серед них були діти і навіть вагітні жінки. Селу дали термін 3 дні: якщо партизанів не видадуть - заручників розстріляють. Партизанів не видали - заручників розстріляли в "Уманській ямі", де був відгороджений сектор для цивільних. Врятуватися вдалося лише одному Добровольському Прокопу, куля влучила йому в шию, розірвала язика і вибила пару зубів. Вночі, прийшовши до тями, він виліз з розстрільної ями, його підібрали і виходили жителі с.Паланка.

Про діяльність Ліщинівської патріотичної групи в архіві є лише дані про те, що в січні 1943 року більшість членів цієї групи були видані провокатором гестапо і розстріляні [3, арк.24].

Запроданець вислідив у с. Леськи (Черкаський район) секретаря підпільного Кіровоградського обкому партії і передав його до рук ворога [7, с.636].

Щоб уникнути репресій проти населення за вбивство солдат вермахту, партизанські загони під час рейдів нищили обладнання цукрових заводів, техніку сільських громад, пускали під укіс військові ешелони, заманивши карателів у ліс, зосередивши в одному місці кулеметників і автоматників, наносили раптовий щільний вогневий наліт, і, знищивши не один десяток фашистів, зникали часто без втрат [13, с.207].

Проте, окупанти і їх помічники колаборанти за невдачі в боротьбі з партизанами часто зривали злість на мирному населенні (яке, як правило, допомагало партизанам). На території області було спалено разом із жителями понад 10 сіл [15, с.7]. 19 жовтня 1943 року за допомогу населення партизанам були знищені хутори Ленінський, Вдовин і Дяки: згоріло 276 житлових будинків, вбито, спалено і задушено газами 1070 жінок, дітей і стариків, із загальної кількості жителів – 1200 [4, арк.41].

В січні 1944 року спалено с. Острівець Уманського району: із 450 селянських осель того страшного дня вціліло лише 4, решту дворів було спалено, 142 жителів розстріляно [10, с.174]. Частину жителів села під Роговою відбили партизани [4, арк.35].

У масових розстрілах громадян брала участь і українська поліція. Справжніми катами своїх односельців виступили брати-поліцаї Андрій та Василь Носенки із села Деньги Золотонішського району. На їх совісті смерть понад 100 мирних жителів села. Заплямували себе співпрацею з окупантами і участю в арештах та страті своїх односельчан І.Касян та В.Орловський із Чорнобаївського району. Поліцаї, зокрема з Буків, брали участь і в розстрілах євреїв [10, с.174].

Навіть такі, ще досить епізодичні дані і факти про діяльність колаборантів, наштотвхують на думку, що їх допомога окупантам і безпосередня участь у боротьбі із партизанами, підпільниками, видача та розстріли радянських активістів, цивільного (особливо євреїв) населення, була досить значною. Із трьох під-

пільних груп Христинівського району при допомозі колаборантів одна група (с.Ліщинівка – Троїцького – 22 учасники) була знищена повністю, а дві групи (ст..Христинівка – Тодорчука – Плахотнюка - Кравчука - 35 учасників та с.Верхнячка – Теліченка – 10 учасників) були знищені частково.

Така тенденція, як видно із наведених вище даних, прослідковується в більшій чи меншій мірі на всій території Черкащини.

Війна зумовлює підвищений рівень відповідальності всіх і кожного перед законом. Здійснені у воєнний час злочини, а тим більше співпраця з ворогом як найтяжчий злочин воєнної доби, розглядаються як скоєні «за обтяжуючих обставин».

Тому під час війни керівництво СРСР з його потужною правоохоронною системою вдалося до значних обмежувально-репресивних заходів щодо цивільного населення з метою знешкодження небезпечних осіб, забезпечення суворого і надійного контролю за сумнівними категоріями громадян, встановлення тих, які стали на шлях співпраці з окупантами.

Зрадниками Батьківщини із числа військовослужбовців, дезертирами, а також тими, хто був у німецькому полоні або оточенні, займалась військова контррозвідка - Особливі відділи (від 14 квітня 1943р. - "СМЕРШ"). Цивільним населенням, яке на окупованій території пішло на такий крок як співпраця з ворогом, займалися територіальні органи НКВС і НКДБ. Така робота розпочиналася відразу після визволення території від окупантів. Від правових структур на місцях вимагалось ретельно та всебічно проводити перевірку осіб, які проживали у даній місцевості при окупантах. Важливість такої роботи пояснювалася тим, що за умов допущення помилок, зволікань, поверхневого підходу до виконання завдань правоохоронцями, учораšní пособники гітлерівців, які знущалися над мирним населенням, боролися з партизанами та підпільниками, брали участь у катуванні і знищенні радянських активістів, відправці населення на роботу в Німеччину, могли уникнути заслуженого покарання [13, с.340].

Значну роботу по виявленню колаборантів здійснювали спеціальні оперативно-чекістські групи, які в ході відступу німців захоплювали архіви окупаційної влади, отримували необхідну інформацію від агентури. Так, 2 квітня 1943 р. НКВС видав розпорядження, яким зобов'язував працівників на місцях розго-

рнути активну агентурну роботу на визволених територіях. При цьому від негласних помічників необхідно було у першу чергу, через опитування отримувати вичерпну інформацію відносно виявлених "зрадників, ставлеників та пособників ворога". Другою ланкою інформаційного характеру були відомості, що їх надавали підпільники і партизани. Третью, і, очевидно, найхиткішою були свідчення очевидців та мешканців населених пунктів. У багатьох випадках викриття посібників відбувалося на зборах, куди скликали всіх мешканців села. Такого роду заходи могли стати приводом для зведення особистих рахунків між односельцями, коли одне - два свідчення вирішували долю людини [13, с.341].

Із визволенням району частина колаборантів відступила разом з німецькими військами (кілька таких з с. Орадівка Христинівського району опинились аж в Канаді), частина виїхала в інші місцевості (декого через багато років випадково зустріли земляки і "здали" їх органам НКВС - так трапилось з кількома христинівськими та великосеvastянівськими поліцаями; інших заарештувала і судила військова комендатура - таких ми нарахували 68 осіб. Декого із колаборантів розстріляли при спробі втекти під час арешту. Після відбуття покарання частина колишніх старост і поліцаїв повернулася додому.

Таким чином, підводячи підсумок, з впевненістю можна констатувати:

- По-перше, таку велику кількість колаборантів в значній мірі спровокувала передвоєнна політика радянської влади.

- По-друге, у планах окупантів колаборантам відводилася другорядна роль «двірників» для виконання «брудної роботи». Проте слід відзначити, що без такої значної кількості колаборантів, окупанти просто фізично не змогли б так ефективно пограбувати контрольовану територію та боротися з проявами незадоволення та партизанами.

- По-третє, кількість колаборантів на території краю була досить значною і могла становити близько 6 - 7 тис. осіб.

Джерела та література

1. Архів управління СБУ в Черкаській області, Ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 124а- 126.

2. Ф. П.-4611, оп.8 , спр.23, арк.23
3. Ф. П.-4619, оп.8 , спр.20, арк. 1-56
4. Ф. П.-4619, оп.8 , спр.279, арк.3-41
5. Ф. П.-4619, оп.8, спр.23, арк. 1г, 1д, 1ж, 62, 178, 201.
6. Ф. Р. 5844, оп. 1, спр.36, арк.1.
7. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область.- К., 1972, – 787 с.
8. Коваль М.В. 1941-1945 роки. Україна / М.В. Коваль // Український історичний журнал. 1991, № 6, С. 3-24
9. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.). / Коваль М.В. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999.- 335с.
10. Мельниченко В.М. Моя Черкащина. / Мельниченко В.М. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2006. – 232с.
11. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною в роки окупації. / Потильчак О.В. – К., 1999.- 205с.
12. Страдецький Р.В. До питання про колабораціонізм в роки Другої світової війни (на матеріалах Черкащини). / Р.В. Страдецький // Історія та географія. - 2008.- № 29-30.- с.92-95.
13. Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-красознавчої конференції Черкащини, присвяченої 60 - річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси: «Ваш Дім», видавець ПП Дикий О.О., 2005.- 476 с.
14. Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-красознавчої конференції Черкащини (до 50-річчя утворення Черкаської області) – Черкаси: «Ваш Дім», видавець ПП Дикий О.О. 2004.- 460 с.
15. Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. Збірник документів та матеріалів. – Черкаси: Брама – ІСУЕП, 2000. – 208 с.
16. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. / Валентина Олексіївна Шайкан - Кривий Ріг: Мінерал, 2005, 451с.